

IVZ 2- Přednáška (konzultace) č. 1 (2. sem. biologie č.1)

Obsah:

- Úvod: *biologická část IVZ 2 (povinné a volitelné předměty, podmínky studia, literatura)*
- *Neživá a živá příroda-rozdíly, život, živé soustavy, jedinec, biologický druh*
- *Obecné vlastnosti živých organismů-chemické složení, struktura, buněčná stavba*

ÚVOD: *Legenda k psanému textu(viz. sem.1):*

- **text základní, povinné znalosti** – nezbytné pro pochopení dějů v přírodě
- text vysvětlující základní text
- text rozšiřující pro přehled – nebude zkoušen
- **text, kterému je nutno rozumět**
- text informační pro porozumění , vysvětlující-rozšiřující

IVZ-přednášky= 4 semestry: 1., 2., 3. semestr zakončen testem, 4.semestr zakončen zkouškou.

IVZ - část biologická – podmínky absolvování

*Na přednášky IVZ v jednotlivých semestrech navazují povinná a volitelná cvičení
Informace, obsah, podmínky studia a literatura viz. IS PdF MU)*

Povinné předměty navazující na přednášky IVZ:

1. semestr - *Terénní cvičení z pěstitelství a aplikované ekologie - zápočet*
3. semestr - *Základy biologie – kolokvium (teorie z IVZ 1 +2 +3 +cvičení)*
4. semestr – *Praktikum z biologie, geologie a pěstitelství – kolokvium (teorie z IVZ 3+4 + cv.)*
- 5.semestr – *Aplikovaná biologie – cv.-zápočet*

Cvičení z volitelných předmětů Učení o přírodě (1.-10. semestr) mají studentům umožnit:

- *snadnější proniknutí do problematiky, pokud nemají dostatečné středoškolské znalosti z některé části učení o přírodě, požadované v povinných předmětech (znalosti z mineralogie, geologie, botaniky, zoologie, taxonomie, fyziologie, genetiky, ekologie, aplikované biologie..)*
- *zajímavou formou prohlubovat a rozšiřovat znalosti, praktické činnosti a dovednosti, požadované v povinných předmětech = **alternativní formy a metody vzdělávání o přírodě***
- *profilaci studentů =**specializace na učení o přírodě a environmentální výchovu** (= povinné absolvování předepsaných volitelných předmětů- viz. IS)*

Literatura :

Klíčová slova / viz. tématické okruhy/ lze vyhledat v následujících publikacích:
(pozn. doporučený studijní materiál je podtržen, ostatní publikace jsou alternativní)

1. Stockley,C. : Ilustrovaný přehled biologie, Blesk, Ostrava 1994

2. Stockley,Corinne. : Ilustrovaná encyklopedie biologie, Fragment, Havlíčkův Brod 2000

3. Jelínek,J., Zicháček,V. : Biologie pro gymnázia, Olomouc, Olomouc 1999

jakékoliv středoškolské učebnice k vyhledání klíčových slov

Vhodná literatura :

Učebnice přírodopisu a biologie pro II. st. ZŠ a SŠ

Kvasničková,D.aj.: Přírodopis 5(6) roč., Fortuna, Praha 1993

Kvasničková,D.aj.: Poznáváme život-přírodopis 6(7) roč., 1, Fortuna, Praha 1994

Kvasničková,D.aj.: Poznáváme život-přírodopis 6(7) roč., 2, Fortuna, Praha 1995

Dobroruka,L.J. aj.: Přírodopis , Scientia, Praha , 1998 aj.

4. Hamčová,H., Vlková,I. : Biologie v kostceI, II, Fragment, Praha 1997

NEBO

Podrobné: Rosypal,S. : Přehled biologie, Scientia, Praha 1994

Romanovský,A. a kol. : Obecná biologie, SPN, Praha 1984

Doplňující literatura :

Beckett, B., Gallagherová, R. M.: Přehled učiva biologie, Svojtka, Oxford-Praha, 1998
Čížková, J., Bradáčová, L.: Přehled živé přírody, Alter, Praha 1993 aj.

Cíl IVZ 2: pochopení základních principů existence života (podmínky, projevy, biologické zákonitosti) tak, aby je absolventi nejen chápali, ale byli schopni na příkladech vysvětlit tyto principy žákům na 1. st.

NEŽIVÁ A ŽIVÁ PŘÍRODA - rozdíly, život, živé soustavy, jedinec, biologický druh

- Živé soustavy jsou tvořeny stejnou hmotou jako je hmota neživých předmětů.
  - V živých organismech platí všechny zákony fyziky a chemie stejně jako v neživé přírodě.
- Rozdíl spočívá v tom, jak je hmota organizována v prostoru a v čase - hmota živých soustav je organizována velmi složitě.
- V živé přírodě (v organismu, buňce...) probíhají chemické přeměny, které jsou nutné pro zachování její existence. Tyto procesy směřují k uchování soustavy a k její reprodukci, tj. k uchování existence jedince a druhu.
- Kdyby tomu tak nebylo, soustava by se rozpadla, přestala by být živou.

Život je zvláštní forma neživé hmoty: život jedince (vznik-smrt), život-přírodní děj

Živé soustavy se od neživých předmětů liší složitostí organizace.

Jedinec a druh

Živá příroda se skládá z jednotlivých živých bytostí = jedinec, individum, popř. organismus = soustava ohraničená od okolí, časově omezená a schopná vykonávat všechny životní funkce. Mezi ní a okolím probíhá výměna látek a energií v prostoru a čase.

Biologický druh = soubor organismů podobných vlastností, schopných se navzájem rozmnožovat a mít plodné potomstvo. I druh je ohraničenou soustavou.

Obecné vlastnosti živých organismů !!!!!

- jsou společné všem organismům a jako celek je odlišují od neživé přírody !!!
1. Zvláštní chemické složení – hl. organické látky (bílkoviny a nukleové kyseliny, tuky a sacharidy...) => vysoký obsah biogenních látek.
  2. Složitá makro- i mikrostruktura – živé organismy jsou vysoce organizované a strukturálně složité organismy, jsou uspořádány stupňovitě (hierarchicky) – např. atomy uspořádány do molekul atd. Cílem je co nejlepší průběh biochemických procesů.
  3. Buněčná stavba – všichni kromě virů mají základní stavební jednotku – buňku.
  4. Metabolismus = přeměna látek a energie
A, přeměna látek – organismus přijímá z vnějšího prostředí látky, ty zpracovává na látky tělu vlastní a pak odstraňuje zplodiny metabolismu.
B, Energetický metabolismus = přeměna energie – úzce souvisí s látkovým

- metabolismem, příjem energie z potravy = rozklad potravy => vznik energie (využije hned, zásoba → ATP – adenosin trifosfát)
5. **Růst** – kvantitativní změna organismu, nevratné zvětšování objemu a hmoty organismu, často spojené se změnami tvarů organismu
  6. **Vývoj (ontogeneze)** – kvalitativní změna organismu
  7. **Dráždivost (pohyb)** – schopnost reagovat na podněty přicházející z prostředí
  8. **Autoregulace** – pochody uvnitř organismu jsou regulovány v závislosti na vnějším prostředí zpětnými vazbami)
  9. **Dědičnost a rozmnožování** – schopnost organismu produkovat potomky s podobnými vlastnostmi rodičů
  10. **Proměnlivost a vývoj (fylogeneze) (9,10 = základ evoluce)**

Ad. 1. Chemické složení živých organismů

SUŠINA = zbytek těla organismu po odstranění vody, obsahuje organické a anorganické látky
POPELOVINA = zbytek těla organismu po spálení, obsahuje jen anorganické látky

I. PRVKOVÉ SLOŽENÍ:

biogenní prvky –(gennos – vytvářet) tvoří 2/3 Mendělejevovy tabulky prvků; prvky, z nichž jsou složeny organismy:

a) **makrobiogenní**

- 99,9% živé hmoty ----- je jich 11:
- **základní: C, O, H, N – 95 %**
- **ostatní: S, P, Mg, Ca, Na, K, Cl – 4,9 %**
-

b) **mikrobiogenní** = katalytické

- **0,1 % sušiny => v těle malé množství**
- **součástí enzymů**
- **Fe, Cu, Mn, Zn, I, ...---- stopové: zlato, stříbro.....**

II. LÁTKOVÉ SLOŽENÍ:

1. **ANORGANICKÉ LÁTKY**

a) **VODA**

- **tvoří asi 60 – 95 % objemu těla**
- dokonalejší a starší organismy mají zpravidla méně vody (např. medúzy 98 %, houby 35 – 95 %, zelené rostliny 70 – 85 %, člověk 60 – 63 %, semena 5 – 20 %)
- **Význam: 1. rozpouštědlo** – organických i anorganických látek , rozkládá je na lehce vstřebatelné ionty
  2. **transportní médium** - přesuny infúzí, bez potřeby energie
  3. **chemický aktivátor**
  4. **pH** – souvisí se stálým udržením pH

5. **termoregulace** – poměrně dlouho kumuluje teplo a poměrně rychle se ho zbaví, **zabraňuje přehřátí organismu**

6 **produkt metabolismu** aj.

b) SOLI

- 1, bud' disociovány na ionty (Na^+ , K^+ , Ca^+ , ...) nebo vytvářejí nerozpustné sloučeniny (uhličitany, křemičitany, fosforečnany...)
- 2. *elektrické a transportní procesy na membránách,*
- 3. *součást makromolekulárních látek (barviva, enzymy,...),*
- 4. v nerozpustné formě vytvářejí *ochranné a oporné struktury (schránky, kostry..)*

c) PLYNY

- CO_2 , N_2 , O_2 , aj.

2. ORGANICKÉ LÁTKY

- 30 % organismu, 90 % sušiny
- stavební látky => tvoří různé struktury buněk a mezibuněčné prostory
- zdroj a přenašeče energie → funkce zásobní
- řídicí funkce (DNA, hormony, enzymy) aj.

a) CUKRY = SACHARIDY

- rychlý zdroj energie (glukóza, škrob, glykogen,...)
- stavební látky (celulóza, chitin)
- schopnost udržovat a přenášet energii vázanou v chemických vazbách: snadno se nesou krví - vstřebávají se z potravy-projdou stěnami do tkáňového moku
- 10 % z organických látek těla

1. *jednoduché cukry = monosacharidy- nejdůležitější:*

→ *pentosy* (5 uhlíků ve tvaru pětiúhelníku)

- ribosa (v RNA)
- deoxyribosa (v DNA)

→ *hexosy* (6 uhlíků: C-C-C-C-C-C)

- glukóza = hroznový cukr
- fruktóza = ovocný cukr
- galaktóza

2. *složené cukry = oligosacharidy (oligo=1-10)*

→ *disacharidy* (2 monosacharidy)

- sacharóza = třtinový cukr
- maltóza = sladový cukr
- laktóza = mléčný cukr

3. *polysacharidy (mnoho monosacharidů)*

a) zásobní - rostlinný škrob

- glykogen = živočišný škrob

b) zpevňovací, zásobní – celulóza – u rostlin
- chitin - živočichové

b) LIPIDY - TUKY

- estery vyšších karboxylových (mastných) kyseliny a alkoholu
- kapalné nebo pevné látky
- většinou nerozpustné ve vodě (=> tepelný izolátor, ochrana proti vodě)
- zásobárna energie (oproti cukrům obrovské množství energie)
- rozpouštědla (např. vitamínů...)
- stavební látky
- 2 % z organických látek těla
- *neutrální tuky* – estery mastných kyselin (olejová, stearová, palmitová) a alkoholu glycerolu
- *vosky* – slouží k promaštění srsti - odpuzení vody (např. lanolin – srst ovcí)
- *fosfolipidy* – stavební látky v buňce (hl. buněčná membrána)

c) **BÍLKOVINY = PROTEINY**

- **makromolekulární látky složené z aminokyselin** spojených peptidickými vazbami; aminokyselin je asi 200, ale jen asi 21 se podílí na tvorbě bílkovin; záleží na pořadí, počtu, zastoupení aminokyselin

přehled základních aminokyselin

alanin	glutamová kys.	izoleucin	serin
arginin	glycin	lyzin	threonin
asparagová kys.	histidin	methyonin	triptofan
cystein	hydroxyprolin	fenylalanin	tyrosin
cystin	leucin	prolin	valin

- stavební látky (**keratin, aktin, myosin, kolagen, elastin...**),
- funkční látky (**enzymy, protilátky, některé hormony...**),
- zásobní látky (v semenech luštěnin),
- **druhově a individuálně specifické=produkty sekundárního metabolismu (zásada obrany těla)!!!!**

- 30 % z organických látek těla

- **primární struktura bílkoviny** – spojené aminokyseliny, počet, uspořádání a pořadí aminokyselin (např. 300 v jedné molekule)

sekundární struktura bílkoviny – prostorově se proplétají, vlivem vodíkových vazeb

terciální struktura bílkoviny – prostorové uspořádání polypeptidových řetězců

a) vláknité = fibrilární b, kulovité = globulární

Fibrilární = vláknité:

- polypeptidové řetězce fibrilárních molekul jsou roztažené
- fce: mechanická pevnost, kontraktibilita (stažitelnost)
- př: fibroil – jednoduchá struktura, přírodní hedvábí
  - keratin – součást kůže
  - myozin – součást svalové hmoty
  - fibrinogen – v krvi, účastní se srážení krve
  - kolagen – velká pevnost, vazivo

Globulární = svinuté do klubička:

Jsou pro živou hmotu jsou nejpodstatnější, patří sem většina bílkovin.

→ **peptidy** - nejsou to pravé bílkoviny, v molekule mají několik desítek molekul aminokyselin.

→ **jednoduché bílkoviny**

- protaminy (vláknité)
- histony (globulární) – např. bílé krvinky, chromozomy
- albuminy: sérové – např. krevní sérum = plazma
  - vaječné – hl. bílek
  - mléčné – mléko savců
- globuliny: sérové
  - mléčné
  - svalové – aktin (hladké svalstvo)
  - myosin (příčně-pruhované svalstvo i s aktinem)

- skleroproteiny – oporné tkáně
  - kolageny
  - elasteny
  - keratiny

- **složité bílkoviny = proteidy** – obsahují nebiilkovinnou složku = prostetická skupina
  - fosfoproteiny
    - kasein
    - ovovitelin - vajíčko
    - lecitin
  - glykoproteiny
  - lipoproteiny – součástí membrán
  - chromoproteiny – enzymy obsahující barevnou složku
    - hemoglobin
    - hemocyanin

d. NUKLEOVÉ KYSELINY

- makromolekulární látky složené z nukleotidů:

- dusíkatá báze + pentosa + kyselin o-fosforečná

- Nukleotid bez kyseliny fosforečné nazýváme *nukleosid*

- dusíkaté báze: 1. *purinové* – adenin, guanin
- 2. *pyrimidinové* – uracil, tymin, cytozin
- tvoří 1 % z organických látek těla

→ Deoxyribonukleová kyselina DNA

- adenin, guanin, tymin, cytozin + deoxyribosa + zbytek kyseliny o-fosforečné
- dvouřetězcová, spirálovitě stočená (pravotočivá) molekula
- **funkce: nositel genetické informace**

→ Ribonukleová kyselina RNA

- uracil, adenin, cytozin, guanin + ribosa + zbytek kyseliny o-fosforečné
- jednořetězcová molekula
- v jádře i v cytoplazmě
- **funkce: syntéza bílkovin**

FUNKČNÍ TRÍDĚNÍ ORGANICKÝCH LÁTEK:

a) ENZYMY = BIOKATALYZÁTORY

- vstupují do bioreakcí, ale pak z nich opět nezměněny vychází
- snižují aktivační energii potřebnou k uskutečnění reakce
- zahájí reakci, řídí a rozhodne o konečném produktu u každé dílčí reakce:

- stavba: *apoenzym* – bílkovina (globulární), větší část
koenzym – nebílkovinná složka, přímo zabudovaná do enzymu – kov, vitamín
  - enzymy jsou substrátově specifické (Substrát (E1) → Produkt 1 (E2) → P2 (E3) → Produkt)
  - **Enzymová katalýza** = viz. metabolismus (přeměna látek a energií)

  - **gen → enzym → znak (morfologický, anatomický, fyziologický, psychický)**
  - *proenzymy*: Při transportu z buňky jsou enzymy vylučovány v neúčinné podobě jako proenzymy (např. proenzym pepsinogen, který je produkován žaludečními buňkami, se mění v pepsin.)

  - *Specifita* enzymů:
    - funkční: určitý typ enzymu katalyzuje určitý typ reakce (odpovídá koenzym)
    - substrátová: totéž, ale na určitém podkladu (odpovídá apoenzym)

  - *řízení* enzymatických reakcí:
    - aktivátory enzymů – navázáním na molekulu enzymu se stávají aktivními
    - inhibitory – inaktivují enzym
    - aktivátory i inhibitory jsou specifické, regulují přesně
- rovnováha enzymových reakcí - koncentrace substrátu / produktů reakce v rovnováze – automatické řízení; změna koncentrace substrátu nebo produktů vede k zastavení či rozběhnutí reakce

- **Rychlost enzymatických reakcí je ovlivněna teplotou, pH a poměrem koncentrací substrátu-látky, která se mění působením enzymů** (viz. výše).

b) VITAMÍNY.přehled viz. Výživa člověka

- pro život nezbytné
- látky různého chemického složení
- význam: 1. jsou enzymem nebo plní funkci enzymu
- získáváme z potravy (vznikají v rostlinách)

c) HORMONY

- význam: regulace biochemických procesů
- u rostlin i živočichů
- látky různorodé povahy (hl. steroidní)

d) BIOLOGICKÁ BARVIVA

- látky barevné, různorodé povahy
  - význam: 1. katalytický účinek
  - 2. ochranný účinek
  - 3. přeměna různých forem energií
- lipofilní = rozpustné v tucích (v plastidech= chlorofyly, xantofyly, karoteny),
  - hydrofilní = rozpustné ve vodě (hydrochromy - ve vakuolách, antokyany a flavony)

→ rostlinné => asimilační barviva:

- chlorofyl – zelený; typy A, B, C, D (každý jinak zelený, v rostlinách 2 typy)
- fykoerytrin - červený
- xantofyl – hnědá až žlutá; v chromoplastech
- fykocyanin - modrozelená
- karoteny – oranžové až červené; v chromoplastech
- flavony – žluté; v květech, oplodí citronu a pomeranče
- antokyany – mohou být růžové, červené, do fialova, do černa; barva ovlivněna stářím rostliny, přítomností cukrů a teplotou; např. borůvky, třešně, ostružiny, červená řepa

→ živočišné

- karoteny
  - flaviny (ryboflavin B₂)
- hemoglobin - červený
- melaniny – v pokožce při opalování, zachycuje ultrafialové záření

e, TŘÍSLOVINY = TANINY

- nalézají se ve vakuolách, ve vodě jsou rozpustné
- nahořklá svíravá chuť
- typické pro rostliny (dřevo, kůra, některé plody)
- používají se v lékařství proti ekzémům, nebo v koželužství

f) SILICE A PRYSKYŘICE

- pryskyřice – např. fosilní pryskyřice – jantar;
v chmelu – samičí šištica (při opylení dojde k znehodnocení,
Lupulon v chmelových šišticích způsobuje hořkost piva.)
  - používají se jako balzámy = roztoky pryskyřice v silicích
    - a) kanadský – optika, mikroskopy
    - b) peruánský – lékařství, balzamování
  - vyskytují se u jehličnatých stromů. Při poranění stromu zacelí ránu,
mají dezinfekční účinky.
Na vzduchu tuhnou, jsou nerozpustné ve vodě
- silice – vonné těkavé látky (éterické oleje, koření, voňavky, pochutiny)

g) GLYKOSIDY

- látky sacharidové povahy (sloučeniny cukrů s aromatickými látkami)
- mohou být jedovaté (např. amygladin – jádra meruněk, mandle)
- využívají se v lékařství
- aromatické látky
- konvalinky, některé jehličnany

Z nejběžnějších jsou to :

- *salicin* (vrba, topol – kůra, listy, pestíky),
- *koniferin* (v kambiu jehličnanů),
- *digitalin* (náprstník)!!
- *konvalotoxin* (konvalinka)!!
- *amygdalin* (mandle, jádra meruněk)!!

h) ALKALOIDY

- dusíkaté organické látky - rozpustné ve vodě (zásadité pH)
- produkty metabolismu rostlin
- pro jiné organismy jedovaté => ochranná funkce!
- léčivé i jedovaté, návykové!!! Zneužívají se jako drogy!!!
  - rozpustné ve vodě
- NAPŘ. kofein, thein, nikotin, kokain, morfin, aj.!!!

i) ORGANICKÉ KYSELINY

- Nalézají se ve vakuolách buď volné (podmiňují kyselost = aciditu buňky),

- jako roztoky solí,
  - nebo jako krystaly vápenatých solí (př. šťavelan vápenatý $(\text{COO})_2\text{Ca}$).
- Z nejběžnějších kyselin to jsou **šťavelová** $((\text{COOH})_2$ – rebarbora, šťavel),
citronová, askorbová (vitamin C),
vinná, jablečná a další.
- j) **TERPENY**
- Vyskytují se u jehličnatých stromů. Nejznámější *terpentýn* se používá jako rozpouštědlo a ředidlo.
- k) **KLOVATINY**
- nejznámější *arabská guma* a klovatina jako kancelářské lepidlo.
- l) **LATEXY**
- jsou to produkty mléčnic. Latex z *kaučukovníku* se používá k výrobě gumy (např. pneu).

Ad. 2. Struktura živých organismů

1. Organismy nebuněčné (podbuněčné) – mají velmi zjednodušenou stavbu, nemají „zařízení“ pro rozmnožování a metabolismus-využívají hostitele- mohou existovat jen jako paraziti, např. viry
2. Organismy buněčné
  - a) jednobuněčné – s prokaryotickou buňkou – bakterie, sinice
  - b) kolonie – některé sinice, řasy, prvoci
  - c) mnohobuněční-(eukaryota)
  - d) obligátní = nutná společenstva – jednotlivé organismy jsou dále diferencovány, např. sociální hmyz (mravenci, včely, termiti), některé druhy hmyzožravců (někteří krtci)

Ad. 3. Buněčná stavba

- virů
- bakterií
- hub
- rostlin
- živočichů

doplnit individuálně dle zadané literatury

TÉMATICKÝ OKRUH 1. Biologické vědy-předmět a metody zkoumání KLÍČOVÁ SLOVA

Život -charakteristika živých soustav, základní podmínky a projevy života
Chemické složení živé a neživé přírody (třídění prvků a sloučenin)

TÉMATICKÝ OKRUH 5. Organismus -rozmanitost života KLÍČOVÁ SLOVA

Prokaryota-prvojaderní: říše nebuněční=podbuněční-hlavně viry - stavba, význam
říše prvobuněční -hlavně bakterie a sinice -“-
Eukariota -jaderní : říše rostliny, houby, živočichové -“-
(POZNÁMKA: charakteristika na úrovni přehledu literatura č.11)

/Stavba buňky a základní rozdíly ve stavbě buněk organismů uvedených říší, přenos látek přes membránu - difuze a aktivní transport, turgor a osmóza.

Základní buněčné orgány eukariot a jejich funkce (buněčná stěna, cytoplazma, jádro, vakuoly, lysozomy, mitochondrie, endoplasmatické retikulum, plastidy), mitóza a meióza - vysvětlit význam